

The background of the book cover is a landscape painting. The top portion is a deep, dark blue sky. Below it is a dark, silhouetted treeline. The middle ground features a bright green field on the left, which transitions into a large, rounded mound of earth in shades of brown and orange. A distinct red line, possibly a path or a ridge, curves across the mound from the left side towards the center. The overall style is impressionistic and somewhat somber.

Ineta Kivle

Filosofija:
teorētiska un
praktiska mācība

Ineta Kivle

Filosofija:
teorētiska un praktiska mācība

Rīga, 2011

Grāmata *Filosofija: teorētiska un praktiska mācība* varētu būt noderīga tiem, kurus interesē filosofija un ideju vēsture, filosofisks cilvēka skatījums un cilvēces domāšanas pieredze, ētikas, mākslas un varas jautājumi. Grāmata ir rakstīta ikvienam, un tās lasīšana neprasa iepriekšēju filosofisku sagatavotību, tā aicina uz sarunu, kurā filosofiskās atziņas sastopas ar katra paša pieredzi. Atsevišķi jautājumi ir aplūkoti detalizētāk, bet citi sniedz tikai vispārīgu informāciju, būtiskākos faktus un atziņas, vietām ieviešot nevien dabīgumu filosofisko ideju izklāstā. Grāmatā pārdomas vijas ar faktu konstatāciju un vispārpieņemtu filosofisko ideju interpretāciju, tā ir sava veida piezīmes par filosofiem, viņu darbiem un uzskatiem. Grāmata asimilē zināmo, bet no jauna pārdomāto, to var uzskatīt par ievadu, kas varētu noderēt gan kā filosofisko ideju teorētisks apskats un informatīvs materiāls, gan kā stimulē dzīlākām filosofijas studijām.

Varētu rasties jautājums, kāpēc grāmatā tik liela nozīme tiek atvēlēta antīkajai filosofijai? Zināmā mērā filosofija izveidojās un pastāv tāpēc, lai meklētu atbildes uz jautājumu, kas ir cilvēks, mēģinot tuvoties gan cilvēka dvēselei un prāta spējām, gan teorētiskajai un praktiskajai darbībai, gan uzdrošinoties saprast, kā cilvēkam dzīvot kopā ar citiem. Apzināti neskatīju fenomenoloģijas, eksistences filosofijas, hermeneitikas, psihoanalīzes u. c. atziņas, jo, manuprāt, tās ir filosofijas, kas sniedzas tik dziļā transcendences spējā gan attiecībā pret cilvēka gara dzīlēm, gan attiecībā pret pasaules un lietu sapratni, ka filosofija iegūst citas dimensijas, un neiekļaujas šīs grāmatas saturā. Tāpat arī vācu ideālisma filosofija ir pieminēta tikai atsevišķos fragmentos, jo tai piemīt pašai savs filosofiskās pieredzes lauks.

Saturs

Filosofija – nemitīgs jautājums -----	7
Filosofijas sākums un pirmās atziņas-----	20
Sokrata filosofija-----	40
Idejas un lietas, dvēsele un patiesība Platona filosofijā -----	48
Aristoteļa atziņas par poētiku un tikumiem-----	60
Hellēnisma filosofija -----	68
Sv. Augustīna Dieva meklējumi -----	86
Zināšanas, humānisms un vara renesansē-----	96
Cilvēks un zināšanas 17.–18. gadsimta filosofijā-----	118
Māksla, morāle un mūžīgais miers Kanta filosofijā-----	140
Nīčes cerības -----	155
Dzīves filosofija-----	167
Kultūras un mākslas filosofiskās interpretācijas -----	191
Kultūras industrija un postmodernisms -----	225
Ētika totalitārā sabiedrībā un globalizācijas laikmetā -----	245
Filosofija, izglītība un ētika-----	257
Personu rādītājs -----	261

Filosofija – nemitīgs jautājums

Filosofija ir īpaša domātprasme, lasītprasme, runātprasme un rakstītprasme. Zināšanas filosofijā ir nepieciešamas cilvēka un pasaules izpratnē. Filosofija tiek saprasta kā klausīšanās māksla, prāta vērojums, īpašs domāšanas stāvoklis. Tās centrā ir cilvēks, un cilvēks rada filosofiju. To, kas ir filosofija, nav iespējams izteikt uz visiem laikiem dotā definīcijā – katrā kultūrvēsturiskā laikmetā un katram domātājam ir savi filosofiskie jautājumi. Filosofija nosaka pati sevi atkarībā no tā, kā tā tiek īstenota. Jautājums, kas ir filosofija, ir nemitīgs, un tieši tāpēc filosofija spēj pastāvēt. Filosofija notiek ne tikai teorētiskā sfērā, bet arī ikdienas dzīvē un cilvēku attiecībās. Manuprāt, filosofijas lielākā vērtība katra cilvēka dzīvē ir spējā mēģināt saprast sevi un pasauli visplašākajā un dziļākajā domāšanā – cilvēcībā un filosofiskajā pašsapratnē.

Ja filosofija ir zināšanu kopums, kuru iespējams iemācīties, tad tās ir zināšanas filosofijas vēsturē, kas ir nepieciešamas labai izglītībai. Iegūt filosofa izglītību vēl nenozīmē būt filosofam, zināšanas filosofijas vēsturē ir tikai daļa no filosofijas. Filosofija prasa, lai ar zināšanām pilnīgojas pats cilvēks, lai filosofija kļūst par līdzpārdzīvojumu. Filosofija raksturo cilvēku ar tādiem jēdzieniem kā eksistence, domāšana, patiesība, struktūra u. c. Cilvēks tiek dēvēts par *saprātīgu dzīvnieku, indivīdu, Es, Ego, apziņas un ķermeņa vienību, klātesamību, personību, subjektu, spēlējošo cilvēku, strukturēto cilvēku* u. c. Šie dažādie cilvēka raksturojumi parāda, ka jautājums, kas ir

cilvēks, ir nemitīgs. Filosofija balstās nevis uz zināšanu uzkrāšanu un iemācīšanos, bet gan saprašānu un domāšanu. Filosofijas ir dažādas, bet tās arvien uzdod jautājumu par cilvēku pasaulē un cilvēka pasauli kopā ar citiem un lietām. Filosofija notiek relatīvi ierobežotā, bet atvērtā horizontā, kas veidojas no domātā, saprastā un jautātā.

Filosofiju nosaka jautāšana un saprašana, un tas arī izskaidro, kāpēc filosofijas ir tik dažādas. Filosofija ir piesātināta ar iekšēju pretestību un neviendabīgumu attiecībā pret valodu, bet filosofija ir ļoti precīza un necieš tukšvārdību, apkārtrunāšanu par visu, nepasakot neko. Jūs dzirdat kādu runājam un sakāt: viņš tik daudz runāja un nepateica neko. Var runāt un runāt bez gala un tam visam nav nekādas jēgas, jo nekas jau netika pateikts. Ja nekas netiek pateikts, tad arī filosofija nenotiek.

Filosofija vārdos izsaka saprašānu un domāšanu – Kāda tā ir? Kā tā ir? Saprašana nav tikai loģiska analīze un izskaitļošana, cilvēks saprot ar dvēseli kopumā. To, kas ir filosofija, nevar iemācīt, filosofisku pārdzīvojumu nevienam no malas nevar piešķirt. Iemācīties var zināšanas filosofijas vēsturē, filosofisko terminoloģiju, dažādu filosofu mācības. Var noklausīties lekciju filosofijā, izlasīt tekstu un vēlāk to visu reflektēt. Tās ir atsvešinātas zināšanas, kas, protams, ir izglītības vērtība un izmantojamas arī praktiskā darbībā, taču cilvēka dzīvē filosofijai ir jēga tad, ja zinātais un saprastais skar cilvēku eksistences līmenī.

Filosofija dod iespēju dziļāk saprast norises kultūrā, mākslā, sabiedrībā, izglītībā un politikā. 21. gadsimta dinamiskā pasaule aicina no jauna pārdomāt pasaules un cilvēku attiecības un uzdot jautājumus: *kas ir patiesība, kas – maldi?; kāds ceļš ir noiets un kāds – ejams?; kas ir domāšana un (ne)domāšana?; kā mēs dzīvojam un kā dzīvosim?* u. c.

Filosofijas atziņas dod arvien jaunu apjēgumu cilvēkam un pasaulei. No filosofijas rašanās sākuma līdz mūsdienām mainās tās valoda un izteiksmes veids, filosofu darbos ienāk jauni jēdzieni, labi zināmie filosofijas koncepti tiek pārdomāti no jauna un tie iegūst „biezākas” un

„noslāņotākas” nozīmes. Rietumu filosofija aptver vairākus tūkstošus gadu ilgu cilvēces domāšanas pieredzi un tiecas pēc jauniem horizontiem, meklējot kopīgus skatpunktus ar mākslu, izglītību un politiku. Savukārt māksla un literatūra izskaidrojumu savai pastāvēšanai rod filosofijā. Risinot radniecīgus jautājumus, notiek zinātnes, filosofijas un mākslas integrācija, taču filosofija savu darbības sfēru nezaudē, tā turpina izteikt dvēselē pārdzīvotas domas. Filosofisks jautājums, kas raisās no filosofa jēgpilnās pasaules, parāda, ka pasaule, kurā dzīvojam, un pasaule, kura ir katrā no mums, mainās.

Minēšu dažus filosofijas vēsturē sastopamos filosofijas raksturojumos:

Jēdziens *filosofija* (*φιλοσοφία*) cēlies Grieķijā ap 5. gs. pr. Kr., tas nozīmē gudrības mīlestību. Tātad filosofs ir gudrības draugs. Būt filosofam nenozīmē iegūt kādu noteiktu profesiju, filosofu drīzāk raksturo īpaša attieksme pret sevi, citiem un lietām. Filosofs vienmēr ir ceļā uz pašsapratni. Šādā skatījumā ikviens var būt filosofs. Taču kādēļ nosaukumu *filosofs* ir izpelnījušies tikai nedaudzi? Antīkajā pasaulē atzina, ka filosofija ir augstākās un pilnīgākās zināšanas. 4. gs. pr. Kr. darbā *Valsts* Platons (*Πλάτων*, 427.–337. g. pr. Kr.) jautāja: „Vai tad mēs tos, kas visus niekus grib zināt, blēņas apgūt, sauksim par filosofiem?”¹

Filosofija ir prāta apgaismība, kuru raksturo dziļa un pašpietiekama domāšana. 18. gadsimta vācu filosofs Imanuels Kants (*Immanuel Kant*, 1724–1804) darbu *Atbilde uz jautājumu: Kas ir apgaismība?* sāk ar atziņu, ka apgaismība ir izešana no nepilngadības: ”Šī nepilngadība pastāv paša vainas dēļ, jo tās cēlonis ir nevis sapratnes trūkums, bet gan izšķiršanās un drosmes trūkums lietot sevi bez cita vadības. Sapere aude! Esi drosmīgs lietot paša sapratni! – tāda, lūk, ir apgaismības devīze. Slinkums un glēvums ir tie cēloņi, kāpēc tik liela cilvēku daļa joprojām visu mūžu paliek nepilngadīga, lai gan daba jau sen tos

¹ Platons. *Valsts*. / No sengrieķu valodas tulkojis G. Lukstiņš. – Rīga: Zvaigzne, 1982. – 117. lpp.

atsvabinājusi no svešas vadības; un tāpēc arī citiem ir tik viegli uzņemties par to aizbildņiem. Būt nepilngadīgam ir tik ērti.”²

Par filosofiju kā prāta apgaismību no cita skatpunkta raksta 20. gadsimta Frankfurtes skolas pārstāvji Teodors Adorno (*Theodor Adorno*, 1903–1969) un Makss Horkheimers (*Max Horkheimer*, 1895–1973). Viņu uzskati darbā *Apgaismības dialektika* pauž pamatotu nemieru par 20. gadsimta cilvēces izpratni. Darba priekšvārdā lasāma atziņa: „Tas, ko vēlējamies panākt, patiesībā bija ne vairāk, ne mazāk kā izpratne par to, kādēļ cilvēce tā vietā, lai kļūtu patiesi cilvēciska, grimst arvien dziļākā barbarismā.”³ Apgaismojoša domāšana nav šķirama no cilvēka brīvības, bet 20.–21. gadsimtā veidojas iekšējo brīvību paverdzinošas attiecības – cilvēki pakļaujas lietām un struktūrām, kuras paši ir radījuši, baidās to atzīt, un apgaismotā domāšana sastingst bailēs šādas patiesības priekšā, un jāatzīst, ka apgaismība deģenerējas par ideoloģiju.

Martins Heidegers (*Martin Heidegger*, 1889–1976), viens no izcilākajiem 20. gadsimta domātājiem, darbu *Ko nozīmē domāt?* iesāk ar līdzīgu atziņu: „Tajā, ko sauc par domāšanu, mēs nokļūstam tad, kad sākam domāt paši. Lai šāds mēģinājums ar mums izdotos, mums ir jābūt gataviem mācīties domāt.”⁴ Vai tiešām cilvēce eksistē nedomājot? Filosofus šis jautājums uztrauc: Kādēļ tik daudzi cilvēki nedomā? Kādēļ cilvēki izvēlas kalkulēt, skaitļot un funkcionēt, bet nevis domāt, t.i., praktizēt filosofiju? Filosofiskajā domāšanā līdzās labi attīstītam loģiski

² Kants I. Kas ir apgaismība? / No vācu valodas tulkojis I. Šuvajevs. – Rīga: Zvaigzne ABC. – 15. lpp.

³ Horkheimers M., Adorno T. Apgaismības dialektika. Filosofiski fragmenti. / No vācu valodas tulkojis I. Ijabs. – Rīga: Laikmetīgās mākslas centrs, 2009. – 13. lpp.

⁴ Heidegger M. Was heisst Denken? // Gesamtausgabe. Band 8. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann nGmbH, 2002. – 6. S. /Tulkojums – I.K. Oriģinālā: *In das, was Denken heisst, gelangen wir, wenn wir selber denken. Damit ein solcher Versuch glückt, müssen wir bereit sein, das Denken zu lernen.*

analitiskajam prātam vienmēr klātesošas ir arī intuīcija, redzēšanas un dzirdēšanas māksla. Filosofofā izteiktie vārdi ir pārdzīvoti dvēselē, bet tiem piemīt īpašs sapratnes miers un eksistenciāls pārdzīvojums. Pārdzīvojums filosofijai drīzāk piešķir piederību mākslai un nevis zinātnei. Pārdzīvotais un domātais iemājo filosofiskā tekstā, izteiktos vārdos, līdzīgi kā skaņdarbs iemājo skaņās un glezna – krāsās. 20. gadsimta franču filsofš Žils Delēzs (*Gilles Deleuze*, 1925–1995) uzsver, ka zinātne, māksla un filosofija konstituē radīšanas un domāšanas formas, kas nav nodalāmas no dabas procesiem, un filosofiju raksturo gan vitālisms, gan konstruktīvisms.

Filosofija dzimst pārdzīvojuma piesātinātībā. 19. gadsimta filsofš Arturs Šopenhauers (*Arthur Schopenhauer*, 1788–1860) teica: „Filsofš nekad neaizmirst, ka viņš praktizē mākslu, nevis zinātni.”⁵ Filosofija sākas ar savas eksistences robežsituāciju apzināšanos, pašizziņu. Filosofija nepaliek tikai vienas šauras problēmas risinājuma ietvaros, tā palīdz pieņemt lēmumus, kas redz tālāk un dziļāk par šī brīža situāciju un lietas mēro ar cilvēcības mērogu.

Filosofijai, atšķirībā no zinātnes, nepiemīt progresējoša domāšana. Tas, kas pateikts agrāk, ir tikpat nozīmīgs kā mūdienu atziņas. Tas ir līdzīgi kā mākslasdarbiem – tie nezaudē savu vērtību atkarībā no to radīšanas laika. Heidegers rakstīja: „Nevienam neienāks prātā apgalvot, ka Šekspīra dzeja būtu progresīvāka nekā Aishila dzeja. Taču vēl aplamāk ir teikt, ka jaunlaikiem raksturīgais esošā aptvērums būtu pareizāks par grieķisko.”⁶ Vērtība, kas ielikta mākslasdarbā, nezūd, un mākslasdarbs izgaismo laikmeta un mākslinieka patiesību, domāšanu un pieredzi. Tāpat ir ar filosofiskiem darbiem – tie parāda domātāja un vēsturiskā laikmeta jautājumus un patiesības

⁵ Šopenhauers A. Aforismi dzīves gudrībai. / No vācu valodas tulkojis I. Šuvajevs. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2004. – 1. lpp.

⁶ Heidegers M. Pasauls ainas laiks // Heidegers M. Malkasceļi. / No vācu valodas tulkojis R. Kūlis. – Rīga: Intelektis, 1998. – 59. lpp.

meklējumus. Atšķirībā no dabaszinātnēm, filosofijai nav iespējams piedēvēt kādu noteiktu attīstības stāvokli. Filosofija ir pirms vai pēc jebkuras zinātnes. Tā ir viņpus eksperimentālā ceļā izzināmā. Lai sāktu filosofēt, pietiek ar paša likteni un pieredzi, tikai jāspēj pamosties no „aizmigušā” stāvokļa un īstenot filosofiju pašam un nevis atkārtot zināmo un iemācīto. Antīkie filosofi uzskatīja, ka filosofija „atmodina” un dziedē cilvēku dvēseles. Romas filosofu Seneku (*Lucius Annaeus Seneca*, 4–65) vadīja pārliecība, ka mūs pamodinās tikai filosofija.

Filosofija nepieprasa, lai to atzītu plašas masas. Neiespējama šķiet situācija, ja mūsdienās Latvijā tiktu piedāvāta iespēja katru gadu daudzās augstskolās uzņemt vairākus tūkstošus filosofijas studentu. Bet varbūt, ka tieši tas ir nepieciešams sabiedrības „ārstēšanai”? Filosofija ir ceļš pie sevis – uz cita saprašanu, uz citādā pieņemšanu, uz klausīšanu un klausīšanās mākslu. 20. gadsimta vācu rakstnieka Hermaņa Heses (*Hermann Hesse*, 1877–1962) romānos viens no centrālajiem jautājumiem ir cilvēka pašpietiekamības meklējumi: „Katra cilvēka dzīve ir ceļš pie sevis paša, ceļa mēģinājums, takas nojausma. Neviens cilvēks nekad nav bijis pilnīgi un galīgi viņš pats; tomēr katrs tiecas tāds kļūt – viens miglaini, cits skaidrāk, katrs kā spēj. Katrs līdz pat galam nes sev līdzīgu savas dzimšanas paliekas, kādas pirmatnējās pasaules gļotas un olas čaumalas. Dažs nekad netop par cilvēku, paliek varde, paliek ķirzaka, paliek skudra. Dažs augšgalā ir cilvēks, apakšgalā zivs. Tomēr katrs ir dabas centiens radīt cilvēku. Mums visiem ir kopīga izcelsme, māte, mēs visi nākam no viena un tā paša bezdibeņa; tomēr katrs, būdams dzīļu mēģinājums un centiens, tiecas pretim pats savam mērķim. Mēs spējam cits citu saprast; taču izskaidrot katrs spēj tikai pats sevi.”⁷

Vācu 20. gadsimta eksistences filozofs Karls Jaspers (*Karl Jaspers*, 1883–1969) rakstīja: „Tas, kas ir filosofija un ko tā ir vērtā, ir strīdīgs jautājums. No tās gaida

⁷ Hese H. Demians. Stāsts par Emīla Sinklera jaunību. / No vācu valodas tulkojusi S. Brice. – Rīga: ATĒNA, 2000. – 8. lpp.

ekstraordinārus izskaidrojumus vai arī to vienaldzīgi noliek sāņus kā bezpriekšmetisku domāšanu. To uzlūko godbijīgi kā neparastu cilvēku nozīmīgu sasniegumu vai nicina kā sapņotāju lieku prātošanu. To uzskata par lietu, kura attiecas uz katru un kurai tāpēc jābūt principā vienkāršai un saprotamai, vai arī to uzskata par tik grūtu, ka nodarboties ar to ir pilnīgi bezcerīgi. Tas, kas figurē ar nosaukumu 'filosofija', tiešām sniedz piemērus par šiem pretējiem vērtējumiem. [...] Filosofija ir dzīvu domu īstenošana un šo domu apjēgsme (refleksija) vai atbilstīga rīcība, saruna par tām."⁸

Cilvēces domāšana apliecina relatīvi bezgalīgu filosofijas notikumu: filosofija kā saprašana, kā esamības vēsturiskais liktenis, kā eksistenciāls cilvēka gājums, kā prāta apgaismība, kā radoša un konstruējoša darbība. Filosofiskā domāšana ir vienlaicīga aiziešana no pieredzētā un atkalatgriešanās pie saprastā. Tā līdzī nēm domās iegūto un zināmajā spēj ieraudzīt līdz šim nezināmo. „Taču katram domājošajam lemts tikai viens – viņa ceļš, kas viņam vēl un vēlreiz jāieņem, jāiet turp un atpakaļ, lai galu galā ielāgotu to kā savu un viņam tomēr nepiederošu, un paustu to, ko var pieredzēt tikai uz šī ceļa.”⁹ Kāds ir šis ceļš, kas tomēr pašam nav piederošs? Vai filosofijas ietie ceļi dzīvo savu dzīvi? Vai spējā redzēt savu ceļu izgaismojas kāda patiesības atblāzma?

Bet pamēģiniet valodā izteikt savu eksistenci tā, lai eksistence izgaismotos teiktajā. Grūti, un ir jāatzīst, – es nezinu savas eksistences pamatu, es to nevaru izteikt. Cilvēka eksistence nav vienādojama ne ar bioloģisku ķermeņa dzīvi, ne piedzimšanu, ne mācībām un darbu, ne karjeru, ne varu un mantu, ne iegūtām zināšanām utt. Kas tad ir cilvēka eksistence? Kas ir cilvēks, un kāpēc viņš dzīvo tieši tā? Ja cilvēks pārāk attālinās no savas patības, viņš maldās, viņš ir aizmirsis, kas viņš ir, jo kalpo galvenokārt pārejošajam un

⁸ Jaspers K. Ievads filosofijā. / No vācu valodas tulkojis I. Šuvajevs. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2003. – 22. lpp.

⁹ Heidegers M. Nīčes vārdi „Dievs ir miris” // Heidegers M. Malkasceļi. / No vācu valodas tulkojis R. Kūlis. – Rīga: Intelekts, 1998. – 143. lpp.

ārējam. Viņš nemeklē ceļu pie sevis un samēro sevi – ar stāvokli sabiedrībā; ar „ko citi par mani domā”; ar „kā tas izskatās”; ar „kāds labums man no tā” utt. Tas nenozīmē, ka filozofija aicina uz konfrontāciju ar sabiedrībā pieņemtām normām vai arī uz „baskājainu” un savdabīgu dzīvi – to varēja atļauties Sokrats (Σωκράτης, 469.–399. g. pr. Kr.), bet filozofija palīdz saprast vispārzināmas lietas no jauna un izvērtēt tās ļoti plašā un dziļā mērogā, ņemot vērā gadu tūkstošus ilgo cilvēces domāšanas pieredzi. Filozofija palīdz saprast lietu kārtību pasaulē, bet nevis to pārmainīt vai sagraut, apliecinot, ka lietu kārtību, *logosu*, nav iespējams mainīt – lietas atgriežas tur, kur tās ir. Senākā Rietumu domāšanas atziņa, kas zināma kā Anaksimandra (Αναξίμανδρος, 610.–546. g. pr. Kr.) izteikums, vēsta: „No kā lietas gūst savu rašanos, tur nepieciešami notiek arī to iznīcība, jo tās viena otrai maksā sodu un izpirkumu par savu nekrietnību pēc noliktā laika.”¹⁰ Rodas jautājumi: *kur filozofija rodas: dvēseles kustībā, domāšanā, jautāšanā, izmisumā vai bezcerībā?; kad filozofijas pastāvēšana ir apdraudēta?; kad cilvēks par savu nedomāšanu maksā izpirkumu pēc noliktā laika?*

Filozofiskās atziņas mainās no paaudzes uz paaudzi, tās mainās vēsturiskā laikā – no sabiedrības uz sabiedrību, no vienas personas uz citu personu, vienā un tajā pašā vēstures posmā tiek asimilētas dažādas idejas. Ne vienmēr vienādi tiek saprasts, kas ir patiesība, labais un ļaunais, uz ko labais un ļaunais tiecas, taču nešaubāties, ka ikviena labā un ļaunā izpausme saglabā kodolu, kas dod iespējamu rīcības vērtējumu. Filozofiju ietekmē izmaiņas sabiedrībā, bet arī filozofija var mainīt sabiedrību un cilvēku. Tās ir neviendabīgas, savstarpēji ietekmējošas attiecības – filozofija eksistē sabiedrībā un raksturo tās vērtības, un arī sabiedrība (vai sabiedrības daļa) veido attieksmi pret filozofiju.

¹⁰ Heidegers M. Anaksimandra izteikums // Heidegers M. Malkasceļi. – Rīga: Intelekts, 1998. – 217. lpp.

Modernitātes laikā izpratne par filosofiju mainās. Postmodernie domātāji filosofijas pastāvēšanu redz saistībā ar tekstu, jaunu konceptu radīšanu. Filosofija attālinās no tās sākotnējās izpratnes – gudrības mīlestības. Netiek uzsvērtā filosofijas eksistenciālā sākotne, taču atziņa, ka cilvēks eksistē kā domājoša būtne, netiek ignorēta. Franču filosofi Žils Delēzs un Fēlikss Gvatari (*Félix Guattari*, 1930–1992) darbā *Kas ir filosofija?* pauž uzskatu, ka filosofija ir konceptu radīšana – filosofija ir māksla izgudrot, izgatavot un izdomāt jaunus konceptus. Tādējādi filosofis ir nevis gudrības draugs, bet gan tas, kas izdomā konceptus un domā ar tiem, kuri domāšanu un transcendentālo pieredzi padara iespējamu. Filosofo māksla ir parādīt to, kas eksistē prātā. Pēc Delēza un Gvatari uzskatiem – filosofija nav ne vērojums, ne refleksija, ne komunikācija. Filosofija rodas tad, kad filosofo intuīcijā tiek konstruēts jauns koncepts, kas raksturo filosofiskās realitātes sfēru un kurā subjektīvais kļūst par objektīvo. Īpašā filosofiskā realitāte ir skatīta jau vairākus gadu tūkstošus pirms postmodernajiem domātājiem. Platons, protams, citā filosofiskā tradīcijā, atzina, ka patiesība, pēc kuras tiecas filosofis, ir ideju vērojumā, t. i., īpašā idealitāšu pasaulē. Taču idejas, pēc viņa domām, netiek konstruētas, tās ir dotas absolūtas un mūžīgas. Šim jautājumam nemitīgi pievēršas domātāji turpmākajos gadsimtos, un katram filosofam ir savs skatījums par pagātnes atziņām un filosofisko realitāti. Piemēram, vācu filosofo Frīdriha Nīces (*Friedrich Nietzsche*, 1844–1900) uzskatos dažkārt sastopama kritiska attieksme pret Sokrata un Platona filosofijām. Nīče novēršas no Platona darbos skatītās īpašās ideālās filosofiskās realitātes un apliecina vitālu, kaisles un pretrunu filosofiju. Filosofiskā realitāte ir ideāla pasaule, cilvēka domāšanas un saprašanas eksistence valodā un simboliskās formās. Filosofis strādā ar šādu ideālu pasauli. Ja mūziķis strādā ar skaņām, formām un (ne)formām, mākslinieks – ar krāsām, formām un (ne)formām, filosofis valodā izsaka sevi un pasauli. Un filosofiju zināmā mērā var dēvēt par ideju dzimšanas vietu. Atšķirībā no citām mākslām, kas modernitātes laikā spēj notikt (ne)formā,

filosofija var notikt, ievērojot tikai kādu noteiktu valodisku veidošanos. Filosofija kā viena no simboliskajām formām, līdzās zinātnei, mākslai un reliģijai, ir domāšanas pieredzes izteikšana filosofiskajai pieredzei pieņemamā ideālā simboliskā pasaulē – valodā. Filosofiju raksturo jēdzienu veidošanās un jēdzienu tapšana, un jaunās idejas ir lietu redzēšana filosofa pieredzē. Sjūzena Langere (*Susanne Langer*, 1895–1985) filosofiju uzskatīja par nemitīgu nozīmju un jēgu meklējumiem, kuros no zīmēm un simboliem tiek austa filosofiskā realitāte, meklējot valodā arvien plašākus, skaidrākus un pieejamākus izteikumus.

Katra domātāja filosofiskās idejas veidojas no viņa lasītā, dzirdētā, domātā, no filosofiskās tradīcijās, kurā viņš atrodas. Tas apvieno filosofus kopīgos filosofiskos meklējumos, no kuriem veidojas filosofijas virzieni un skolas. Bet tas nebūt nav tik vienkārši. Tāpēc arī filosofiskajā domā notiek nemitīgas diskusijas un viedokļu dažādība arī vienas filosofiskas tradīcijas ietvaros. Filosofijas sākotne ir eksistenciāla, tā var piedzimt ikvienā brīdī ikkatram pašam kā dvēseles kustība, kā īpaša radoša domāšana. Pārdzīvota mīlestība, bailes, patiesa nožēla, izmisums, nāves klātesamības apziņa raisa filosofiskus jautājumus. Filosofēšanu virza izbrīns un izziņa, šaubas un pārliecība, pazaudētība un paštapšana. Taču šie nosacījumi darbojas, ja pastāv komunikācija starp cilvēkiem. Filosofija bez komunikācijas nav iespējama, cilvēks nav viens, bet kopā ar citiem un citādo. *Kā mēs saprotam sevi citādajā un citus savā pasaulē?* Filosofija raisās nevis no tā, ka kāds to gribētu radīt. Tā rodas cilvēka dvēselē, prāta satraukumā un nosvērtībā vienlaicīgi, ļaujot piedzimt jaunām idejām.

Filosofija kā praktiska mācība ir skaidrota dažādi: morāles filosofija; *māksla dzīvot*; cilvēka pašpilnveidošanās ceļš. Tās uzdevums ir dziļāk saprast cilvēku attiecībās ar sevi, pasauli un citiem. Rodas jautājumi: Vai zināšanas filosofijā palīdz nodzīvot pilnvērtīgu un cienīgu dzīvi? Kādēļ cilvēks jau filosofijas rašanās sākumā uzdeva jautājumus: *kas ir taisnīga rīcība?; kā būt laimīgam?; kas ir tikumība?; kas ir atbilstoša rīcība?; kas ir valsts un kāpēc cilvēki grib dzīvot*

valstī?; kā man dzīvot? u. c. Jautājumi raisās paši no sevis, un tie skar cilvēka eksistences pamatus. Cilvēks var dzīvot, pat neuzdodot šādus un līdzīgus jautājumus, un šajā gadījumā viņš pasaulē funkcionē un nevis dzīvo. Kam ir jānotiek, lai cilvēks nevis kalkulētu un funkcionētu, bet savu eksistenci un darbību pasaulē mērotu ar cilvēcības mērogu? Cilvēcība šajā izpratnē nav tikai iejūtība, cita sapratne utt. Cilvēcība ir nedefinējama savas patības un sākotnes apzināšanās. Filosofijai nav nozīmes cilvēka pašsapratnē, ja pakļaujamies vispārpieņemtām normām, ja nedomājam paši.

Kā es gribu dzīvot? – Es gribu dzīvot labi, droši un mierīgi. Bet, kas dos šo labo, drošo un mierīgo dzīvi – citi, es pats, reliģiskā ticība, zināšanas, valsts vai politiskā vara?

Ikdienā filosofija izgaismojas domāšanā un runāšanā. Ko jūs saprotat ar apgalvojumu: viņš domā bezgaumīgi. Droši vien to, ka viņa domāšanā nav nekādas gaumes, ka gaume ir estētikas jautājums un domāšanai ar to nav nekāda sakara. Bet gaume vistiešākajā veidā ir saistīta ar tikumu un prātu, ar sakārtotu un disciplinētu domāšanu. Domāt gaumīgi ir pavisam kas cits nekā spriest par gaumi un tikumību – par gaumi un tikumību var runāt arī bezgaumīgi. Domāšana parāda, vai mēs jūtam atbildību par to, ko sakām un darām. Gaumīga un disciplinēta domāšana apliecina sevis saprašanas stāvokli, godīgumu pret sevi un atbildību par teiktajiem vārdiem. Bezgaumīgi domāt ir domāt vienu un runāt kaut ko citu. Šo izteikumu par bezgaumīgu domāšanu mēs varētu interpretēt kā neuzticību pašam sev un saviem vārdiem.

Bezgaumīgu domāšanu raksturo kalkulēšana un izskaitļošana tur, kur tā sākotnēji ir nepiederīga un sveša. Cilvēku nav iespējams līdz galam izskaitļot, ja nu vienīgi tad, ja viņš sapinies savā kalkulējošajā prātā tik dziļi, ka aizgājis prom no cilvēciskā, un cilvēki, viņaprāt, ir tikai līdzeklis, lai sasniegtu mērķi. Kalkulējošs cilvēks darbojas kā programma – ir apzināti spēles noteikumi un mērķa sasniegšanai ir atļauti pat līdzekļi, kas aizskar cilvēka cieņu un cilvēku dzīves. Darbojas pragmatisks aprēķins tur, kur, no ētikas viedokļa raugoties, tas nav pieņemams. Un parasti mēs šādu

rīcību vērtējam kā nežēlīgu un neētisku. Cita darītā un teiktā izmantošana pašlabuma iegūšanai vai negodīgu mērķu sasniegšanai tiešā veidā skar jautājumu – kā saprast un pieņemt otru?

Nav iespējama universāla atbilde un recepte, kā man rīkoties. Filosofija uzdod jautājumu – kā zināt sevi, kā saprast Delfu orākula teikto: *Zini sevi*. Aicinājums *Zini sevi* ir aizgūts no uzraksta Apollona templī Delfos, un par tā autoru min kādu no sengrieķu *septiņiem gudrajiem* 7. gs. pr. Kr. – iespējams, ka Talētu (Tales) no Milētas (Θαλής, 624.–546. g. pr. Kr.). Šis jautājums nodarbina gan antīkās Grieķijas domātājus, gan filosofus līdz pat mūsdienām. Modernitātes laikmetā, kurā dzīvo 21. gadsimta cilvēks, ir citi jautājumi un cita filosofija. 21. gadsimtā domājošs cilvēks uzdod jautājumus: *kā man noturēties?; kā izturēt cilvēku radīto strukturēto pasauli?; kā nekļūt par funkcionējošu, nedomājošu cilvēkveidīgu būtni?* Taču vēl joprojām filosofi savus uzskatus pamato cilvēka prāta un dvēseles pašsaprātņē, sevis zināšanā.

Filosofija tās rašanās sākumā iet roku rokā ar ētikas atziņām. Kā patstāvīga, sazarota mācība ētika izveidojas tikai pēdējo gadsimtu laikā, estētika kā patstāvīga filosofijas nozare izveidojas 18. gadsimtā, taču jautājumi par labo un skaisto raisās līdz ar filosofijas rašanos. Filosofija jau sākotnēji attīstās gan kā māksla dzīvot, gan kā skaistā, labā un patiesības meklējumi, un iepriekšējo gadsimtu atziņas mūsdienās savu nozīmīgumu nezaudē. 20. gadsimta filosofs Hanss Georgs Gadamers (*Hans-Georg Gadamer*, 1900–2002), raksturojot Platona mācību, uzsver, ka „lai cik cieši Platons saistīja skaistā ideju ar labā ideju, viņš tomēr paturēja vērā atšķirību starp abām, un šī atšķirība satur savdabīgu skaistā pārākumu. [...] Taču Platons var arī pateikt, ka, mēģinot aptvert pašu labo, tas aizbēg skaistajā. Tātad skaistais atšķiras no pilnīgi netveramā labā tādējādi, ka tas ir vieglāk aptverams.”¹¹

¹¹ Gadamers H. G. Patiesība un metode. / No vācu valodas tulkojis I. Šuvajevs. – Rīga: Jumava, 1999. – 446. lpp.

Platona filosofija uzticas vērojumam, kaut kam tādām, kas koncentrē skatienu un vēroto spēj samērot ar mūžīgo, nepārejošo – skaistā un labā idejām. Izpratne par skaisto un labo filosofisko atziņu vēsturē mainās. Modernitātes laikmetā skaistais un labais no centrālajiem jautājumiem aizvirzās nomaļus, sabiedrība un māksla vairs netiek mērīta ar skaisto un labo. Taču, par spīti vērtību maiņai sabiedrībā, jautājums par skaisto un labo paliek. Platona dialogus lasa un pēta gan no estētikas un ētikas aspekta, gan analītiski salīdzina viņa filosofijas izteikumus utt.

Pastāv arī uzskats, ka filosofijas koncepti ir skatāmi ārpus vēsturiskā laika, jo tiem piemīt relatīvi nemainīgas nozīmes. Taču filosofiskajiem konceptiem ir tik bagāts saturs, varētu teikt, tie ir tik „smagi un biezi”, lietoti dažādās izpratnēs, ka universāls to raksturojums ir gandrīz neiespējams. Filosofu izpratne par cilvēku, skaisto, labo, taisnīgo, zināšanām, patiesību u. c. izgaismojas viņu atziņās.

Filosofija, izglītība un ētika

Izglītība ir viens no galvenajiem humānistiskajiem jēdzieniem – tā uzskata Hanss Georgs Gadamers. Izglītota apziņa darbojas visos virzienos un tai piemīt *vispārīga nojēga*. Izglītība vistiešākajā veidā ir saistīta ar kultūru, morāli un cilvēka dabisko spēju attīstīšanu. Izglītība ir noteikta domāšanas un dabas dotumu kultūra, apzināta sevis veidošana un sevis „būvēšana”, tā neļauj sarūsēt talantam. Katras domājošas būtnes pienākums pret sevi ir izglīties. Vai iegūtā izglītība ietekmē cilvēka morāli? Pēc Vilhelma fon Humbolta uzskatiem, izglītība ietekmē domāšanas veidu, cilvēka tikumiskos un garīgos centienus, izglītība ieplūst cilvēka sajūtās un raksturā. Gadamers, raksturodams izglītības jēdzienu, salīdzina to ar jēdzienu *Bildung*, kas domājams kā veidošanās, tapšana un tapšanas procesa nebeidzamais rezultāts, tādējādi izglītība ir jau dotā attīstīšana. Hēgelis ar izglītību domāja pacelšanos līdz vispārīgajam un spēju vienoti aptvert ne tikai ierobežotu teorētisku pasauli, bet gan cilvēka saprātīgumu kopumā. Izglītības būtība ir izveidot sevi par vispārgarīgu būtni un nevis nodoties atsevišķajam, sīkumainajam, sadalītajam. Izglītība ir cilvēka pašizjūta un garīgā būtība, kas raksturo viņa saprašanu un zināšanas, tā izsaka attieksmi pret mākslu un morāli. Tikai tajā mirklī, kad cilvēks vairs nepaļaujas svešam prātam, var sākt runāt par nopietnu izglītību.

Neizglītoto un neapgaismoto Kants dēvē par nepilngadīgo, kuram ir jāmacās domāt pašam. Kants atzīst, ka ikviena cilvēka ceļš uz apgaismību ir saistīts ar brīvību un spēju publiski izmantot savu prātu – cilvēks sevī „atrod pats

savu prātu” un tiecas pēc vispārīgā un spēj orientēties pats savā domāšanā. Izglītība kā apzināta pašpildinveidošanās saistās ar cieņu pašam pret sevi, nesamierināšanos ar iepriekšdotām atbildēm un citu viedokļiem. Kants darbā *Atbilde uz jautājumu: Kas ir apgaismība?* raksta: „Ja man ir grāmata, kas man aizstāj sapratni, dvēseļu aprūpētājs, kas man aizstāj sirdsapziņu, ārsts, kas man noteic diētu, utt., tad jau man pašam nav ko pūlēties. Man nav nepieciešams domāt, ja tik es varu samaksāt; gan jau nepatīkamo nodarbi uzņemsies citi.”¹⁹⁷ Iestigšana prāta slinkumā nemaz tik viegli nav pārvarama – slinkuma un glēvuma pārvarēšana dažkārt ir tik grūta, ka cilvēks labprātīgi pieņem savu nepilngadību, jo tā ir ērtāk dzīvot – šajā gadījumā viņš nav ne pret vienu un paklausot labrātīgi ierobežo pats savu brīvību: „Virsnieks saka: nevis prātojiet, bet vingrinieties! Finanšu padomnieks: nevis prātojiet, bet maksājiet! Garīdznieks: nevis prātojiet, bet ticiet!”¹⁹⁸ Atrasties šādā paklausības stāvoklī, neļaujot brīvi darboties prātam, pēc Kanta ieskata, ir apkaunojoši attiekmē ne tikai katram pašam pret sevi, bet cilvēci kopumā – atsacīšanās no domāšanas, pēc Kanta ieskata, ir „cilvēces svētāko tiesību mīdīšana ar kājām”. Prāta izmantošana ir cieši saaugusi ar ētikas jautājumiem un sirdsapziņu, ar cilvēka dabiskajiem dotumiem. Ar netīru sirdsapziņu ir grūti brīvi domāt un brīvi izteikt saprasto. Kants parāda, ka „domāšanas aizmiršana” ir iespējama tāpēc, ka ikviena cilvēka darbība ir kaut kāds (kaut vai visniecīgākais) cilvēka dabisko dotumu izpaudums, starp kuriem minams arī dzīvnieciskais instinkts, taču „daba ir vēlējusies, lai cilvēks visu, kas iziet ārpus viņa dzīvnieciskās tebušanas mehāniskā iekārtojuma, radītu pilnīgi pats no sevis un būtu līdzdalīgs tikai tajā svētlaimē vai pilnībā, ko

¹⁹⁷ Kants I. *Atbilde uz jautājumu: Kas ir apgaismība?* // Kants I. *Kas ir apgaismība?* – Rīga: Zvaigzne ABC, [b. g.]. – 15. lpp.

¹⁹⁸ Turpat. – 16. lpp.

pats sev sagādājis, [būdams] brīvs no instinkta ar paša prātu”.¹⁹⁹

Izglītībā līdzās prātam nozīmīga ir gan izjusta domāšana kas vērsta uz sevi, citiem, apkārtesošām lietām un parādībām, gan *subjektīvais atšķiršanas pamats*, gan *orientēšanās spēja* ne tikai savā prātā, bet arī fiziskā pasaules telpā, matemātikā un loģikā. Šīs visas spējas ir klātesošas brīvai prāta praktiskai un teorētiskai darbībai. Kā Kants atzīmē, vara var atņemt brīvību runāt vai rakstīt, taču tā nevar atņemt brīvību domāt, taču jāatzīst, ka, neļaujot savas domas publiski izklāstīt citiem, prāta brīvā darbība tomēr tiek slāpēta. Iežogojot domāšanu tikai paša prāta darbībā bez iespējas komunicēties, tiek atņemta cilvēka brīvība izteikties un atklāti paust savu viedokli, un zināmā mērā to nevar nosaukt par brīvu prāta darbību.

Izglītībā svarīgi ir būt gatavam mācīties, nozīmīga ir spēja savus privātos mērķus aplūkot cita acīm. Aicinājums iegūt izglītību kādā noteiktā jomā nav tikai katra privātā lieta, bet arī kopīga atbildība – atbalstīt talantu, veicināt attīstību utt. Izglītība prasa mācēt ierobežot sevi, samierināties ar sevi un savām spējām un reizē iepazīt sevi citādajā. Izglītība nebūt nav atsvešināšanās no sevis, bet gan sevis iepazīšana jaunā pieredzē, tā ir kustība, kurā vienojas mākslinieciska izjūta, takts, jaunu zināšanu iegūšanas stihija. Takts mākslas izglītībā ir īpaši nepieciešams – situācijas ir jāizjūt un noteiktās situācijās pienācīgi jāizturas. Takta izjūta ir morāls jautājums, taču melīgu noklusēšanu nedrīkst vienādot ar taktu. Takts ir īpaša empātija, kas novelk robežas iekšējai pasaulei. Takts nav pretrunā ne ar patiesības teikšanu, ne ar drosmīgu rīcību, tas spēj atšķirt jēdzīgo no nejēdzīgā, vērtīgo no mazvērtīgā, labo no ļaunā, īsto no samākslotā.

Labā izglītība neveidojas tikai no iemācītām zināšanām, to raksturo māka labi pateikt. Mācai labi pateikt nepieciešams garīgs tikums, spriestspēja, sapratne un

¹⁹⁹ Kants I. Ideja par vispārīgu vēsturi kosmopolitiskā aspektā // Kants I. Kas ir apgaismība? – Rīga: Zvaigzne ABC, [b. g.]. – 15. lpp.

pieredze, izjūta un intuīcija. Laba izglītība, tāpat kā takts un tikumība, nav loģiski demonstrējama. Filosofija ir domāšanas un saprašanas sfēra, kas noris nemitīgā garīgā darbā un arī garīgā baudā. Filosofija iet cilvēka saprašanas ceļu, apliecinot, ka katrā laikmetā un katram domātājam cilvēks atklājas no jauna. Tā reti pretendē uz absolūtas patiesības izteikšanu un absolūtām atbildēm, bet aicina jautāt un domāt, šaubīties un atsacīties, meklēt sevi, rūpēties par savu dzīvi un saprast citus.

Personu rādītājs

- Adorno Teodors (*Adorno*),
10, 229, 230
- Anaksimandrs
(*Ἀναξίμανδρος*),
14, 24, 28–29
- Aristotelis (*Ἀριστοτέλης*),
5, 24, 25, 26, 28, 32,
35, 40, 44, 60–67,
97, 125, 209, 210;
248, 249, 255
- Sv. Augustīns (*Augustinus Aurelius*),
5, 86–95, 119; 167,
202, 222, 244, 254
- Ārente Hanna (*Arendt*),
93, 186, 222, 223,
245–246
- Barts Rolāns (*Barthes*),
238–241, 261
- Bergsons Anrī (*Bergson*),
90, 171, 178–185,
195, 209
- Benjamins Valters
(*Benjamin*),
227, 228, 229, 242
- Bēkons Frānsiss (*Bacon*),
123–126
- Bērendts Joahims-Ernsts
(*Berendt*),
221
- Bodrijārs Žans (*Baudrillard*),
231, 237, 238
- Cicerons (*Cicero*),
38, 79–80, 89, 111
- Dekarts Renē (*Descartes*),
97, 129–135, 156,
185, 193, 201, 224
- Delēzs Žils (*Deleuze*),
11, 15, 181, 231,
232, 237
- Deridā Žaks (*Derrida*),
231, 241–243
- Diltejs Vilhelms (*Dilthey*),
171–178, 179, 195
- Epikūrs (*Ἐπίκουρος*),
34, 70–73
- Fičīno Marsīlio (*Ficinus*),
102–105
- Gadamers Hanss Georgs
(*Gadamer*),
18, 142, 145, 174,
177, 208, 215, 217,
257
- Gvatari Fēlikss (*Guattari*),
15
- Heidegers Martins,
(*Heidegger*),
10, 11, 13, 14, 24,
28, 88, 90, 100, 156,
157, 179, 208, 223,
224, 242
- Heizinga Johans (*Huizinga*),
145, 212–218
- Hese Hermanis (*Hesse*),
12, 160, 161

- Hēgelis Frīdrihs Vilhelms (*Hegel*),
168, 175, 257
- Hērakleits (*Ἡράκλειτος*),
23, 32–34, 35, 38,
80, 193, 206
- Hjūms Deivids (*Hume*),
126–127, 254
- Hobss Tomass (*Hobbes*),
127–128
- Horkheimers Makss (*Horkheimer*),
10, 228, 229, 230
- Humbolts Vilhelms (*Humboldt*),
206, 257
- Huserls Edmunds (*Husserl*),
90, 133, 172, 176,
179, 241
- Jaspers Karls (*Jaspers*),
12, 13, 224
- Kants Imanuels (*Kant*),
5, 9, 90, 133, 140–
154, 156, 172, 195,
196, 201, 206, 213,
244, 249, 252, 257,
258, 259
- Kasīrs Ernsts (*Cassirer*),
21, 180, 193,
199–212
- Kirkegors Sērens (*Kierkegaard*),
168–171, 172
- Ksenofans (*Ξενοφάνης*),
35
- Kūzas Nikolajs (*Cusanus*),
26, 97–101
- Langere Sjūzena (*Langer*),
16, 211, 212
- Larošfuko Fransuā de (*La
Rochefoucauld*),
120–121
- Lāerta Diogens (*Διοένης
Λαέρτιος*),
25, 29, 35
- Leonardo da Vinči (*Leonardo da Vinci*),
99, 100, 102, 123
- Liotārs Žans Fransuā (*Lyotard*),
231–232
- Loks Džons (*Locke*),
127, 129
- Makjavelli Nikolo (*Machiavelli*),
106–107
- Marks Aurēlijs (*Marcus
Aurelius*),
33, 73, 77–78
- Montēns Mišels (*Montaigne*),
110–117, 119, 167
- Monteskjē Šarls (*Montesquieu*),
121–123, 136
- Nīče, Frīdrihs (*Nietzsche*),
5, 13, 15, 28, 155–
166, 167, 168, 186,
195, 209, 210, 232,
249, 254
- Ortega i Gaset Hosē (*Ortega
y Gasset*),
171, 185–190, 224

- Parmenids (*Παρμενίδης*),
23, 34–35, 49, 50,
80, 193
- Paskāls Blēzs (*Pascal*),
117, 118–120, 178
- Pītagors (*Πυθαγόρας*),
29–34, 97, 125
- Platons (*Πλάτων*),
5, 9, 15, 18, 19, 23,
24, 25, 35, 38, 40,
41, 42, 43, 45,
48–59, 60, 61, 88,
94, 97, 102, 103, 111
125, 156, 157, 193,
201, 206, 207, 209,
216, 223, 243
- Plotīns (*Πλωτίνος*),
82–85, 88, 103, 180
- Protagors (*Πρωταγόρας*),
42, 48, 49, 216
- Rasels Bērtrands (*Russell*),
41
- Roterdamas Erasmus
(*Erasmus Roterdamus*,
Erasmus Desideruis),
108–110
- Ruso Žans Žaks (*Rousseau*),
135–139, 178, 179,
196, 209
- Seneka (*Seneca*),
12, 73, 76–77, 111
- Seksts Empīriķis (*Sextus
Empiricus*),
80, 81
- Sokrats (*Σωκράτης*),
5, 14, 15, 23, 38,
40–47, 50, 55, 58,
59, 101, 156, 187,
206, 216, 223
- Šopenhauers Arturs
(*Schopenhauer*),
11, 255
- Špenglers Osvalds
(*Spengler*),
171, 185, 193–195,
224
- Talēts (*Θαλής*),
18, 25–27, 29,
38, 66, 88, 108
- Veļš Volfgangs (Welsch),
219–224
- Zēnons (*Ζήνων*), 35–36
- Zimmels Georgs (*Simmel*),
171, 193, 195–199